

צבי שראל

על כמה ממאפייני הלשון של התכתובת בדואר האלקטרוני*

תאריכים: מהפכת המידע, לשון דבורה וכתובה, משלבים, תקשורת אלקטרונית וקונוונציונלית, תרבות אוראלית ואוריינית, מחשוב ותקשוב.

תקציר

מהפכת המידע והתפשטותה לכל תחומי חיינו מאיצות תהליכי לשון, המעוררים עיון מחודש במחקר הבלשני והסוציולוגוויסטי.

בין התהליכים הבולטים יש למנות את התפתחותה של לשון "מעורבת", שמעורבים בה יסודות של לשון הכתב הפורמלית ושל לשון הדיבור הבלתי-פורמלית. אמנם, תזוזות מרמה לשונית אחת לחברתה מתקיימות כל העת בשני הכיוונים: מהלשון הפורמלית לבלתי-פורמלית ולהפך; אולם החידוש הוא בתופעות ייחודיות הנגרמות בהשפעת מהפכת המידע. על רקע זה ניתן למצוא בספרות המחקר גישות שונות ואף מנוגדות לשאלה, איזו לשון מתפתחת לנגד עינינו: האם זאת בעיקרה לשון דיבור בלתי-פורמלית הנמסרת בכתב, או אולי היא בעיקרה לשון כתב פורמלית, שיש בה רבים מן היסודות של הלשון הדבורה הבלתי-פורמלית?

כיוון שהתהליך עדיין בראשיתו, ספק אם ניתן לנקוט עמדה בסוגיה זו. לפיכך נסתפק בשלב זה ב"צילום-מצב" של קטע אחד מתוך התמונה הכללית, פרט העשוי אולי ללמד על הכלל.

לשם כך נתאר כאן תוצאות של ניתוח מדגם לשוני של תכתובת בדואר האלקטרוני בעברית, ובדיקתן לאורם של דיונים וממצאים אמפיריים מועטים, המצויים בשלב זה בספרות המחקר.

המסגרת העיונית

הדיון בהתפתחותה של לשון "מעורבת", שמעורבים בה יסודות של לשון הכתב הפורמלית ושל לשון הדיבור הבלתי-פורמלית, החל בתחילת שנות ה-80, עם הפיכת הרדיו והטלוויזיה לכלים של צרכנות המונית. אונג (Ong, 1982) טבע אז את המונח "אופנות¹ הדיבור המשנית" (secondary orality), כדי להבדילה מעוף ומעשה מס' 5, תשנ"ט – 1999

מ"אופנות הדיבור הראשונית" (primary orality) – הדיבור הטבעי, המתאפיין בספונטניות, חוסר ארגון ועוד. ב"אופנות הדיבור המשנית", הנוצרת על-ידי התקשורת שבעל-פה בתיוכם של מכשירים אלקטרוניים, ניתן להבחין, לפי אונג, בהשפעתה של הלשון הכתובה הפורמלית, כדוגמת השאיפה לתקינות, לדיקו ולרמת לשון גבוהה יותר.

למסקנה שונה, אך גם מרחיקת לכת יותר, מגיע פאולר (Fowler, 1994:8)², המשתמש בביטוי החריף "undermine" (בתרגום עברי: "חתירה תחת אושיות" או "ערעור יסודות"). לדבריו, "אופנות הדיבור הראשונית" נתערעה בעקבות המצאת הדפוס, שהובילה לאוריינות שבכתב הנפוצה במאות האחרונות; ואילו המדיום האלקטרוני, שאחד מכלי ביטוייו המובהקים הוא ההיפרטקסט, מערער את היסודות של האוריינות הכתובה, ודוחק את החברה האנושית חזרה לעידן של התרבות האוראלית.

כיצד? הכתיבה האלקטרונית, טוען פאולר, היא יותר אסוציאטיבית מאשר נוסחאית;

היא חסרת הבניה ונעדרת הירארכיה, לכן היא דומה יותר לתקשורת הדבורה.

שנים רבות לפני הוויכוח הנוכחי נקט מרשל מקלוהן (1964; מצוטט על-ידי פינברג, 1992:8) עמדה החלטית אף יותר: הוא דיבר על "קץ תרבות הקרוא וכתוב", שיגיע בעקבות העידן האלקטרוני, בהשפעת הרדיו, הטלפון והטלוויזיה, ויחזיר את האנושות לתרבות אוראלית. אלא שנבואה זאת לא חזתה אז את עידן המחשוב והתקשוב, אשר יצר אופנות תקשורת מסוג חדש – תקשורת מתואכת מחשב.

אופנות חדשה זו, המתהווה בתקשורת הממוחשבת דרך שיחות הוועידה (IRC) והדואר האלקטרוני (E-Mail), אמורה להיות, על-פי הנחתם של הוגי דעות רבים, מעין מזיגה בין הלשון הדבורה ובין הלשון הכתובה, כגון בורגסטאלר (Burgstahler, 1996:3) ופריס (Ferris, 1997:4); או בניסוח אחר: התפשטות המחשוב מובילה לביטול ההבחנה המסורתית בין תרבות הדפוס לבין התקשורת שבעל-פה המתנהלת פנים-אל-פנים (Danet, 1998[?]).

המודל המשלבי

כדי לבחון את הגורמים הייחודיים העשויים להשפיע על הבחירה הלשונית בנושא שלפנינו, הסתייענו במודל הידוע של האסכולה הבריטית, מיסודם של קריסטל ודייווי, האלידיי ועוד (ראה: ניר [תשל"ח?], פרק 10). מבין מרכיבי המודל בחרנו שלושה, שנראו לנו תואמים ביותר את צורכי מחקר זה, והם: סוג השיח, יחסי מוען-נמען והערוץ התקשורתי.

א. סוג השיח

מנקודת מבטם של המשתמשים, השדרים בתקשורת האלקטרונית נחשבים למכתב. זאת על-פי עצם השימוש במונח e-mail, "דואר אלקטרוני", כניגוד לקרוי בפיהם snail-mail (בתרגום עברי: "דואר חילזון"), מונח שבו מכונה הדואר ה"קונוונציונלי".

יש להניח, שהגדרת השדר האלקטרוני כמכתב יש בה כדי להשפיע על מאפייניו של סוג שיח זה.

ב. יחסי מוען-נמען

גם לאווירה החברתית הייחודית לכתיבה ברשת יש כנראה השפעה על דרכי הבחירה של רמת המשלב: בעוד שבכתיבה המודפסת הקונבנציונלית הכותב מבודד, בדרך כלל, מהקבוצה הלומדת, הרי הכתיבה ברשת מושפעת גם מאווירת הלכידות שבקבוצה (אורן, תשנ"ז: 28) ומהקרוי "האופי הדמוקרטי" של התקשורת האלקטרונית, המתבטא בכך, שהתקשורת ברשת יוצרת שוויון בין אנשים, שבמציאות שייכים לרמות שונות בפירמידה החברתית (ראה: אורן, תשנ"ז: 26).

באוכלוסיית המחקר שלפנינו שררה מלכתחילה אווירה של לכידות ללא מחיצות פורמליות, עקב הרכבה המיוחד (ראה להלן), דבר העשוי להשפיע על בחירת המשלב.

ג. הערוץ התקשורתי

כל שדר לשוני מושפע, בין היתר, מהמדיום שבו הוא מועבר; מכאן מתבקשת ההנחה, שהשימוש במחשב כאמצעי תקשורת אף הוא ישפיע על השדר בצורה זו או אחרת.

מחד גיסא יש לזכור, כי בניגוד לתקשורת שבעל-פה, חסרים כאן אלמנטים "דיבוריים" פארא-לינגוויסטיים כגון: הדיבור פנים אל פנים;³ היעדרו של הנמען בשעת שיגור השדר – הן בזמן והן במרחב; כמו-כן חסרה כניסת המתקשרים

איש לדברי חברו – הגורמת בתקשורת הטבעית קיטוע המבעים מצד אחד, אך מאפשרת חזרה על המבעים מצד שני. ומאידך גיסא יש לבחון השפעה זאת על-פי המאפיינים הייחודיים של הכתיבה ברשת, קרי: הצורך "לכתוב" את הדיבור והמקום המצומצם יחסית על גבי הצג מחייבים "דיבור" ממוקד ורהוט (אורן, תשנ"ז:25). על כך יש להוסיף קשיים טכניים, כגון החשש מנפילת הרשת במהלך הכתיבה; עומס על הקווים; בעיית הכתיבה בעברית (בעיה חמורה כשלעצמה, עקב תפוצתן של תוכנות שונות ולא אחידות); ולא במקום אחרון: חשבון הטלפון ההולך ותופח, ככל שמאריכים בכתיבה – כל אלה יוצרים תהליך של כתיבה **בתנאי לחץ**, האמורה אף היא להשפיע על רמת הלשון.

ניתן לסכם ולומר, שהתקשורת בדואר האלקטרוני בזמן אמת מזמנת מגמות מנוגדות ואף מתנגשות, והיא מושתתת על יסודות, השונים הן מהתקשורת שבעל-פה, והן – מהתקשורת שבכתב. מחד גיסא – הנטייה היא לתקשורת בלתי-פורמלית, שכן הדמוקרטיזציה של הרשת, אווירת השוויונות והכתיבה בתנאי לחץ מעודדות התבטאות בשפה הדבורה הבלתי-פורמלית; אך מאידך גיסא – הנטייה עשויה להיות הפוכה, שכן הצורך בדיבור ממוקד ורהוט יש בו כדי להוביל לניסוחים ולשימושי לשון, הקרובים לשפה הכתובה הפורמלית.

מחקרים קודמים

כיוון שמדובר בכלי תקשורת צעיר לימים, אין פלא, שמעטים המחקרים העוסקים בסוג שיח זה, ואלה שנעשו עד כה, עוסקים בהיבטים שונים, ולאו דווקא במאפייני המשלב והלשון – היבטים סוציולוגיים, כגון: דנט (Danet, 1997) ובכר-ישראלי (Bechar-Yisraeli, 1996); היבטים דידיקטיים, המתמקדים בהשפעת התכתובת בדואר האלקטרוני על הוראת ההבעה בבית הספר, כגון: זינגיר ודה-מורה (Zyngier and De Moura, 1997), ואף אלה – בלשונות שונות זולת העברית.

בין המחקרים הראויים לתשומת לב מיוחדת והנוגעים לענייננו יש לציין את מחקרה של מיינור, 1994. מיינור (Maynor, 1994), המכנה את לשון התכתובת בדואר האלקטרוני בכינוי "סגנון אלקטרוני" (E-style)⁴, מצאה בלשון הדואר האלקטרוני (באנגלית) מאפיינים אחדים, המפרים לדעתה את חוקי הלשון הכתובה, כגון: איות מפושט, שימוש רב בקיצורים ור"ת, ואף באיקונים; שימוש במילים "נמוכות" ובמבנים תחביריים המשקפים לשון דבורה בלתי-פורמלית (כגון: השמטת כינויי הגוף המשמשים בתפקיד נושא).

מסקנתה של מיינור (1994:8) היא: בדואר האלקטרוני מסתמנת מגמה של התפתחות לשון כתובה המתקרבת בכמה ממאפייניה ללשון הדיבור. הגישות והמחקרים שנזכרו עד כה עמדו לנגד עינינו במחקרנו הנוכחי, שיתואר בסעיפים הבאים.

אוכלוסיית המחקר

קבוצה של 20 מורי מורים, בעלי תואר שני ושלישי במגוון התמחויות, המלמדים במכללות להכשרת מורים, היוו את קבוצת המחקר. מורים אלה הוכשרו בקורס דו-שנתי אינטנסיבי בשילובם של יישומי מחשב בהוראה, כדי לאפשר להם בניית סביבות לימוד מתוקשבות במכללות. במהלך הלימודים וההתלבטויות בעבודה מקצועית משותפת, במשך שנתיים שקדמו לתחילת הבדיקה, התפתחה לכידות חברתית גבוהה שהביאה ליצירת יחסים בלתי-פורמליים בין חברי הקבוצה.

אווירת הלכידות אמורה היתה, לפי הנחתנו, להשפיע על דרכי הבחירה של המשלב: חברה היו בעלי סטטוס חברתי זהה, הן בתוקף השכלתם והן בתוקף תחומי עיסוקם ומעמדם המקצועי; ובייחוד יש להדגיש את הלימוד המשותף במשך שנתיים (יום שלם מדי שבוע), והסיוע ההדדי במהלך הקורס, שיצרו אווירה של לכידות חברתית ללא מחיצות כלשהן.

הקורפוס

במחקר זה נבדקו 60 מכתבים שנכתבו בדואר האלקטרוני (להלן: ד"א) על-ידי קבוצת מורי המורים. המכתבים נבחרו מתוך מאות שנכתבו בפרק זמן של כשנה וחצי, אך רובם לא נכללו בבדיקה – אם משום שנכתבו באנגלית (עקב קשיים טכניים בשילוב תמיכה עברית ברשת האינטרנט), ואם משום שלא היתה אפשרות טכנית להמיר אותם לטקסט רגיל של תמלילן (כתוצאה משימוש בתוכנות בעייתיות מבחינת התמיכה בעברית).

כמו-כן הוצאו מהמחקר מכתבים קצרים, בני ארבע פסוקיות או פחות, שכן עיקר המידע בהודעות קצרות כאלה נמסר לרוב בנספח (Attachment). על הנספחים ויתרנו בשלב זה של הבדיקה מתוך שיקול, שיש לבדוק רק מכתבים שנכתבו ב"זמן אמת" (במונח זה כוונתנו לכתיבה ישירה לתוך הרשת ללא הכנה מוקדמת בתמלילן). הנחתנו היתה, שמכתבים כאלה עשויים

להתאפיין בתכונות של השפה הדבורה – אף יותר מהנספחים – עקב גורמים המשפיעים על הכתיבה, כגון ספונטניות, חוסר זמן לתיקונים ולעריכה. במחקר לא היתה הבחנה בין מכתבים יזומים על-ידי המוען ובין תשובות של נמענים על מכתבים שקיבלו (Reply).

60% מהמכתבים שנבדקו עוסקים בעניינים ארגוניים בעבודת הקבוצה ובהטמעת התקשוב במכללות, וכ-40% בעניינים טכניים (גילוי תוכנות חדשות במאגרי מידע; בעיות של נפילת הרשת; קבלת השדרים בעברית בכתב ראי וכד').

קורפוס ביקורת – כ"טקסט-נורמה"

מלבד המדגם נבדקו גם 15 מכתבים משרדיים רגילים (להלן: מ"ר), שנכתבו על-ידי 13 כותבים שונים ונשלחו בדואר הקונוונציונלי. מכתבים אלה שימשו אותנו כטקסט-נורמה (לפי ההבחנות של קדרי, תשמ"ה: 56). מטרת הבדיקה הזאת היתה יצירת אפשרות להשוואה בין המדגם, שלפי הנחתנו אמור היה להיות כתוב במשלב הבלתי-פורמאלי, לבין קבוצת הביקורת, שהקורפוס שלה אמור להדגים, כפי שהנחנו מראש, מאפיינים של משלב פורמלי לכל דבר. כיוון שבקורפוס המחקר חלק מהמכתבים הופנו לכלל, לקבוצה, נכללו גם בקבוצת הביקורת מכתבים שהופנו לציבור (ראה דוגמה של טקסט-נורמה ושלוש דוגמות של מכתבי ד"א – בנספח).

השערת המחקר

שיערנו, שהכתיבה בד"א תתאפיין בעיקר בתכונות הלשון הדבורה הבלתי-פורמלית. השערה זו התבססה על שני נתונים שכבר הזכרנו:

1. על היחסים הבלתי-פורמליים שבין חברי הקבוצה ואווירת הלכידות החברתית ששררה בתוך הקבוצה.
2. על ייחודו של המדיום, המתבטא בכתיבה בתנאי לחץ, עקב בעיות בתמיכה בעברית, רמת שירות וטכנולוגיה בלתי מספקות.

כלי המחקר –

כלי המחקר ששימשו אותנו היו הן ניתוח כמותי (סטטיסטי) והן ניתוח איכותי – טקסטואלי, ברמת השיח וברמת המשפט.

ניתוח כמותי

על-פי מחקרים שנערכו בעבר בעברית (שראל, תשנ"ח: 39) ובשפות אחרות (שלזינגר, תשנ"ה: 70) התברר, שאורך הפסוקית משמש כאחד המדדים המאבחנים בין המשלב הפורמלי לבין המשלב הבלתי פורמלי, דהיינו: ככל שרמת הפורמליות של הטקסט יורדת, כן הולך ומתקצר אורך הפסוקית. נעזרנו אפוא במדד זה, והשווינו בין אורך הפסוקית של המכתבים שנכתבו בדואר האלקטרוני (ד"א) לבין מכתבים משרדיים רגילים (מ"ר). ממצאי ההשוואה, בתוספת נתונים בסיסיים אחרים, מופיעים בלוח מס' 1.

לוח 1: השוואת נתונים בסיסיים בין מכתבים בד"א לבין מכתבים מ"ר

מכתבים מ"ר (15 מכתב)		מכתבים בדואר אלקטרוני (60 מכתב)		
פסוקיות	מילים	פסוקיות	מילים	
339	2234	884	4819	ס"ה
22.6	149	14.7	80.3	ממוצע
17	117	12.5	65	חציון
7	45	5	24	מינימום למכתב
89	396	56	266	מקסימום למכתב
6.59		5.45		אורך ממוצע של פסוקיות

הממצאים שבלוח מראים כי:

- א. האורך הממוצע של הפסוקיות במכתבים מקבוצת מ"ר הוא 6.59. ממוצע זה כמעט לחלוטין לאורך הממוצע של הפסוקיות (6.64) בטקסטים הכתובים הפורמליים שנבדקו בשלב הראשון של מחקרנו (שראל, בדפוס).
- ב. האורך הממוצע של הפסוקיות בד"א (5.45) קטן מהאורך הממוצע של הפסוקיות במכתבים מ"ר (6.59), אך גדול מהאורך הממוצע של הפסוקיות בטקסטים הדבורים הבלתי-פורמליים שנבדקו בשלב הראשון של מחקרנו (4.64). משמע: הטקסטים שנכתבו בדואר האלקטרוני נופלים אמנם ברמת הפורמליות שלהם מהמכתבים המשרדיים הרגילים, אך עולים על הטקסטים הדבורים הבלתי-פורמליים.

ניתוח הטקסט – ברמת השיח

ברמת השיח, השווינו את רמת הפורמליות בין שני סוגי התכתובת בשלוש יחידות המשנה העיקריות המקובלות בסוג שיח זה:

- א. ברכת הפתיחה
- ב. גוף המכתב
- ג. ברכת הסיום

השמטנו את הפנייה לנמען ("אל"/"לכבוד"), המופיעה במכתב הקונוונציונלי, משום שבדואר האלקטרוני נהוגה תבנית אחידה וקבועה, שבה נכתבת הפנייה אל הנמען והיא: המילה האנגלית To, ואחריה – כתובת הנמען בדואר האלקטרוני, אף היא באנגלית (דוגמה: zvis@mofet.macam98.ac.il). (To: zvis@mofet.macam98.ac.il).

א. ברכת הפתיחה

בתכתובת הקונוונציונלית (מ"ר), ניתן למצוא דרגות של פורמליות בברכת הפתיחה: "שלום רב" הוא בדרך כלל דפוס הברכה הבלתי-פורמלי ואף הפורמלי למחצה, והוא מקובל גם במכתבים פורמליים – כאשר בין המוען והנמען קיימים יחסי קרבה או היכרות מסוימים; ואילו כאשר היחסים הם פורמליים ורשמיים לחלוטין – רווח יותר השימוש ב"א/נ/גב' נכבדה". בד"א הפנייה היא תמיד "שלום" או "שלום רב", בתוספת שם הנמען ("ליוסי שלום") ואף: "שלום לכולם" או "שלום לחברים ולחברות" – כאשר המכתב מיועד לקבוצה כולה.

ב. גוף המכתב

בתכתובת המשרדית הקונוונציונלית (מ"ר) גוף המכתב ייכתב תמיד בלשון פורמלית, גם כאשר הפתיחה היא פורמלית למחצה או בלתי-פורמלית; ואילו בתכתובת ד"א בדרך כלל הנימה היא בלתי-פורמלית, אם כי תוך "גלישה" למשלב הפורמלי, במידה זו או אחרת.

ג. הסיום

הסיום דומה למעשה לפתיחה: בתכתובת הקונוונציונלית הסיום עשוי להיות פורמלי לחלוטין: "בכבוד רב" או פורמלי למחצה: "[שלך] בברכה"; ואילו בד"א, הסיום הוא בלתי פורמלי: "תודה רבה"; "חג שמח", "היו שלום" וכד', או לכל היותר פורמלי למחצה: "בברכה" (בכמה מקרים מסתיים המכתב ללא ברכת סיום כלל).

להבלטת ההבדלים, ריכזנו את מאפייני יחידות השיח העיקריות בלוח הבא, לוח 2.

לוח 2: ריכוז התכונות המשלביות – דואר אלקטרוני לעומת תכתובת קונבנציונלית

דואר אלקטרוני	תכתובת קונבנציונלית	
תמיד בלתי פורמלית	לעתים בלתי פורמלית	ברכת הפתיחה
לרוב בלתי-פורמלי; גלישות לתוך הפורמליות	תמיד פורמלי	גוף המכתב
תמיד בלתי פורמלי	לעתים בלתי פורמלי	הסיום

העובדה, שבד"א הפתיחה והסיום הם תמיד בלתי-פורמליים, מעידה על כך, שבתוך הקבוצה שררה אווירה בלתי-פורמלית, כמו בקבוצת השווים. לכן ניתן להניח, שלא יחסי מוען-נמען (לפי המינוח של תורת המשלבים) הם שהשפיעו על נקיטת לשונות של פורמליות בגוף המכתב, אלא גורמים אחרים, שנחזור לדון בהם בסעיף "דיון".

ניתוח הטקסט – ברמת המשפט

לנוכח הממצא ברמת השיח, המעיד על חוסר פורמליות לרוב, בדקנו את השאלה, באיזו מידה של עקיבות נמשכת מגמה זו גם ברמת המשפט. שאלה זו נבדקה מבחינת שימושי הלשון בתחביר ובמילון, תוך תשומת לב למדדים המאפיינים לשון דבורה, כגון חזרות, קיטוע והשמטות (אליפסות) ועוד.

להדגמה נסקור כאן מאפייני לשון של שלושה מכתבים מתוך הקורפוס, שנשלחו בדואר האלקטרוני (ראה: מכתבים ב-D בנספח), בחינת פרט המלמד על הכלל. לשם השוואה מוצגת גם דוגמה של מכתב משרדי רגיל, מתוך המאגר ששימש כטקסט-נורמה (מכתב א בנספח).

הערות למכתבים

1. המינוח והלעז

התכתובת גדושה במונחים טכניים (הדבר בולט במיוחד במכתב ב). אמנם, לנוכח נושאי המכתבים אין בכך משום רבותא, אלא שרובם מופיעים בלשון המקור: BROWSER (ב 6); Plug-in (ב 7); Cocoboard (ג 5) Communicator (ד)

15) – גם כאשר הם נכתבים בתעתיק עברי, כמו: "נטסקייפ" (ב 4); ואפילו מצויה דוגמה של ניסיון לגזור מהשם הרווח "אינטרנט" פועל: "המאנטרטים" (ב 7).

המונח הלועזי ACCENT – אחרי 2 הופעות בכתיב המקורי (ב 4, 7), מופיע בתעתיק עברי: " אקסנט" (ב 9, 14, 28). זוהי עדות למאמץ כפול: (א) להקל על הנמען ולאפשר לו תחילה זיהוי המונח המוכר, ובהמשך: (ב) להקל על המוען על-ידי הכתיבה בתעתיק עברי שהיא שוטפת יותר (ללא צורך בשינוי כיוון הכתיבה במקלדת).

לעומת זאת, ראשי התבות HTML מופיעים בעקיבות בתעתיק המקורי (ב 1, 4, 22), אולי בשל הקושי לתעתק את ה-H האנגלית...?

2. הדגשת מילים וצירופים

הדגשת מילים וצירופים נעשית בעזרת כוכביות (ב 4, 18). יש לראות בכך משום השפעת הנוהג שהתפתח גם בשפות אחרות להיעזר בד"א בסימנים דיאקריטיים שונים, כתחליף להדגשה על-ידי אות עבה, הדגשה שאינה אפשרית בשלב זה ברשת (על אמצעים פארא-לינגוויסטיים נוספים, הרווחים ברשת, ראו: מיינור, שם, 2-3).

3. רמת הפורמליות

המגמה הבולטת במכתב היא להימנע מ"רשמיות" ולנקוט לשון בלתי-פורמלית. דבר זה ניכר בברכות הפתיחה והסיום, ואף בהערה הממוסגרת (מכתב ב פס' 2) המעידה על פי תוכנה על אינטימיות.

סימנים נוספים של חוסר רשמיות ומאפיינים של הלשון הדבורה הבלתי פורמלית ניכרים במבנה הבלתי מתוכנן, בספונטניות ובחוסר השכתוב, כגון: חזרות על אותה פסוקית פעמים מספר: "אם הבנתי נכוחה/נכון" (ב 3, 8, 11), "יש צורך לדאוג/להקל" (ד 13, 18, 20); קיטוע: "[יש] להוציא..."; (ב 26) – כאן חסר הנשוא "יש"; כל אלה הם, כידוע, מסימני הכתיבה הספונטנית וכורח המציאות של התקשורת המקוונת, הקרויה "און-ליין"⁵.

ועם זאת, בכמה שימושי לשון ניכר המאמץ להקפיד על רמה של פורמליות ואף תקניות, אם באוצר המילים, כמו: נכוחה (ב 3), כיצד (ב 20), לפיכך (ב 21); אנא (ג 1), כזכור (ג 4), כלשהי (ג 6); ואם במבנים תחביריים, כמו: אינו צריך (ב 6) ואינו מבינה (ד 11), מאחר ש (ב 12, 14); ואף בצירופים כבולים המאפיינים את הלשון הפורמלית, כגון: אודה ולא אבוש (ד 7).

סיכום ביניים של הממצאים

- בתכתובת ד"א שבדקנו בולט ניסיונם של המשתמשים להקפיד על פורמליות –
- א. מבחינת אורך הפסוקית
 - ב. מבחינת שימושי לשון שונים (קשרים; צירופים; מבנים תחביריים וכו'). ומאידך גיסא: בולטת הנטייה לבלתי-פורמליות בשני עניינים:
 1. הפתיחות והסיומים.
 2. חזרות והשמטות, עקב הספונטניות של הכתיבה וחוסר העריכה שהם מסימני ההיכר של הכתיבה הבלתי-פורמלית.

דיון

כבר צוין לעיל, שמכתבי ד"א שנבדקו במחקר זה נכתבו על-ידי כותבים בקבוצת התייחסות בעלת לכידות חברתית גבוהה וחסרת מחיצות של פורמאליות חברתית.⁶ עובדה זו ניכרת גם במאמצי הכותבים לנקוט נימה אישית ואף ידידותית. ואם בכל זאת מצאנו, שלשון התכתובת נשארה פורמלית בחלקה או לפחות מעורבת, יש לייחס זאת, לפי השערתנו, לאחד משני הגורמים:

- א. הערוץ התקשורתי. המדיום של הדואר האלקטרוני, מעצם מהותו כמדיום של כתיבה, גורם למשיכה "כלפי מעלה". להשפעה בלתי-רצונית זו של הערוץ התקשורתי מצאנו סימוכין גם במחקר דנט (1996), המציינת, כי המתקשרים ברשת, מתוך התחשבות בקהל "מאזיניהם", מפתחים מעין מודעות מטא-לשונית התורמת להקפדה על לשון פורמלית.
- ב. ייתכן שהסטטוס המקצועי והחברתי של הקבוצה שנבדקה הוא הגורם לכך, שכן מורים (ומורי מורים לא כל שכן) מעצם מעמדם המקצועי והחברתי רואים חובה לעצמם לעמוד על משמר הלשון התקינה וה"המכובדת", מעין *Noblesse oblige*.⁷

סיכום

המחקר שלפנינו רחוק מלהגיע לסיכום ולמסקנות. בתנאים של התגבשות הלשון המייחדת את התכתובת בדואר האלקטרוני (בשפות שונות כך, ובעברית – על אחת כמה וכמה) תהיה כל מסקנה שהיא בלתי מבוססת. מכאן נובעות גם המסקנות הסותרות לפעמים, שניתן למצוא במחקרים שסקרנו (כגון: דנט, 1996, לעומת מיינור, 1994). לכן, במקום מסקנות וקביעות – נעיר מספר

הערות ונציג שאלות; ואולי יש באלה משום נקודות מוצא להשערות מחקר נוספות.

א. מאפייני הקבוצה הנבדקת

אם נכונה ההשערה, שגם הסטטוס המקצועי של המורים משפיע על כללי התקשורת וכופה עליהם התנהגות לשונית פורמלית או פורמלית למחצה,⁸ גם בנסיבות בלתי-פורמליות, כי אז יש מקום לערוך מחקרים השוואתיים עם בעלי סטטוס מקצועי אחר, חסרי מחויבות חברתית ומקצועית מעין זו של המורים, המתקשרת אף היא בדואר האלקטרוני.

ב. המדיום

האם ניתן לומר, שהמדיום כופה במקרה זה נקיטת רמה פורמלית – מעין השפעה "מאגית", המבטלת (או, לפחות, מצמצמת) את השפעת היחסים הבלתי-פורמליים שבתוך הקבוצה?

ואולי – רק החידוש שבמדיום הוא אשר יוצר מעין "אפקט הוֹתוֹרן"? אם כך הדבר, יש להניח, שכאשר השימוש במדיום החדש ייהפך לנחלת הכלל, ותקשורת זו תיהפך לטבעית, תוך התגברות על "מחלות הילדות" של התכתובת בד"א, כי אז גם הלשון תהיה טבעית יותר ונטולת סממנים פורמליים, ובקרב קבוצה בעלת יחסים בלתי-פורמליים כמו זו שלפנינו – בפרט.

חיזוק להנחה זאת ניתן למצוא בטענתו של פֶּריס (1997, 4), ולפיה רשת האינטרנט מעצם טבעה היא "יצור כלאיים": מצד אחד היא תוצר של חברה אוריינית וטכנולוגית, שבבסיסה תקשורת מודפסת המותנית בחשיבה מופשטת ואנליטית; ומצד שני – היא גם בעלת סממנים של חברה שתרבותה מבוססת על תקשורת שבעל-פה (במובן הסוציולוגי וההיסטורי), כגון: השימוש באמצעים מנמוטכניים ופארא-לינגוויסטיים, וכן בעלת פתיחות חברתית, התורמת לריבוי מבעים בעלי פונקציות פאטיות. בכך יש, לדעת פריס, משום אישור חלקי לפחות לתזה של אונג בדבר השיבה לאוראליות.

אם לשפוט על-פי הדוגמה הברזילאית (ראה מחקר זינגיר ודה-מורה, 1997) ניתן אולי לומר בזהירות הדרושה, שגם ההתנהגות הלשונית של הילדים משתמשי ד"א, שכתבתם גלשה עד מהרה לממדים בלתי-פורמליים, מהווה אינדיקציה מסוימת לעתיד לבוא.

הערות

- * המאמר הוא שכתוב והרחבה של הרצאה שניתנה בכנס הבין-לאומי לסוציולווגוויסטיקה, שהתקיים באוניברסיטת חיפה בימים 16-18 במארס, 1998. תודתי נתונה לד"ר יצחק שלזינגר, מאוניברסיטת בר-אילן, על שקרא את כתב היד והעיר הערות מועילות ומאירות עיניים. עם זאת, האחריות לשגגה אפשרית היא עליי בלבד.
- 1 "אופנות" – תרגום המונח Mode, הרווח בצירופים כגון: Discourse Mode (ראו שראל, תשנ"ח: 34).
 - 2 כיוון שלנגד עינינו היה פלט מודפס של הגרסה האלקטרונית של המאמר, מציינים מספרי העמודים, כאן וביתר הציטוטים ממקורות אלקטרוניים, את המספרים כפי שהם מופיעים בפלט המחשב.
 - 3 על חיסרון זה מנסים להתגבר באמצעים של כתב איקוני: סימני ה"סמיילי" ועוד; ראה על כך מיינור, 1994, בהמשך. (תודתי נתונה לפרופ' נטלי מיינור, מהמחלקה לאנגלית באוניברסיטת מיסיסיפי, ארה"ב, שהעמידה לרשותי את הגרסה האלקטרונית של מחקרה.)
 - 4 השימוש בכינוי זה אינו מקרי: הוא משקף את דעתה של מיינור על המשלב המיוחד המתפתח בדואר האלקטרוני; וראו על כך בהמשך.
 - 5 מונח זה במקורו האנגלי אכן חוזר ונשנה פעמים רבות הן בתכתובת של הקבוצה (בין בכתב האנגלי ובין בתעתיק עברי) והן בשיחות שבעל-פה.
 - 6 ראוי להוסיף כאן: כיוון שעל המחקר הוחלט רק בדיעבד, לאחר שהתכתובת התנהלה לאורך תקופה של כשנה וחצי, ממילא לא יכלו הנבדקים לדעת כי מכתביהם ייכללו במחקר.
 - 7 בבעיית לשונם של מורים דן רבין (תשמ"א), אם כי מנקודת מבט שונה.
 - 8 טרודג'יל (1983: 107) משתמש לציון תופעה כזאת במונח RELATIVE FORMALITY ("פורמליות יחסית").

ביבליוגרפיה

מקורות מודפסים

- אורן, א' (תשנ"ז), תקשורת בעולם וירטואלי – פוטנציאל חינוכי, מחשבים בחינוך 42, עמ' 29-22.
- ניר (תשל"ח?), סימנטיקה של העברית החדשה, תל-אביב: עמיחי.
- פינברג, א. (1992), עולם הכתב: ועידה ממוחשבת – תאוריה ומעשה, מחשבים בחינוך 21, עמ' 23-5.
- קדרי, מ"צ, (תשמ"ה), חקר הסגנון של העברית המודרנית, הוראה אקדמית של העברית בת-זמננו, דברי הסדנה א (בעריכת רפאל ניר), ירושלים (עמ' 55-63).
- רבין, ח' (תשמ"א), לשון המורה בכיתה, פרקים ג (דיונים בשאלות חינוך והוראה), ביהמ"ד למורים וגננות ע"ש א' שיין, פתח-תקוה, עמ' 3-10.
- שלזינגר, י' (תשנ"ה), פרקים בתולדות הלשון העברית, יחידה 11: העברית המודרנית הכתובה, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- שראל, צ' (תשנ"ח), לקראת מודל חדש למיון רמות של פורמאליות בשיח, חלקת לשון 25, עמ' 34-55.

שראל, צ' (בדפוס), הדחיסות המילונית בשיח הדבור ובשיח הכתוב (על מחקר חלוץ בתכונות מבחינה אחת), ספר היובל לפרופ' מ"צ קדרי, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.

Danet, B (1998?). Computer Mediated Communication (manuscript).

Ong, W.J. (1982). **Orality and Literacy: The Technologizing of the Word**. New York: Methuen.

Trudgill, P. (1983). **Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society**. London: Pinguin Books.

מקורות ברשת

Bechar-Yisraeli, Ch. (1996?). Nicknames, Play and Identity on Internet Relay Chat. Available URL: <http://www.usc.edu/dept/anneberg/voll/issue2/bechar.html>.

Burgstahler, S (1996). Enhanced Learning Through Electronic Communities: A Research Review. Available URL: <http://164.116.18.39/research report.html>.

Danet, B. (1996). HMMM...Where's that Smoke Coming From?. Available URL: <http://www.ascusc.org/jcmc/vol2/issue4/danet.html>.

Ferris, P. (1997). Writing in Cyberspace. CMC **Computer Mediated Communication Magazine**. Available URL: <http://www.december.com/cmc/mag/1997/jun/ferris.html>.

Fowler, R.M. (1994). How the secondary Orality of the electronic Age Can Awaken Us to the Primary Orality of Antiquity. **IPCT** (Interpersonal Computing Technology) 2 (3). Available URL: <http://www.helsinki.fi/science/optek/1994/n3/fowler.txt>.

Maynor, N. (1994), The Language of Electronic Mail: Written Speech? In: Little, G.D. and M. Montgomery (eds), **Centennial Usage Studies**, Mississippi State University. Available electronic version: maynor@Ra.MsState.EDU.

Zyngier, S. & M.L. S. De Moura (1997), Pragmatic aspects of Spontaneous electronic Network Communication in a School setting. **TEXT** 17 (1), 127-156.

נספחים: דוגמות של מכתבים

א. דואר קונוונציונלי (מ"ר) – דוגמה של טקסט-נורמה

יום שלישי 03 פברואר 1998

שלום רב!

ברצוני להביא לידיעתכם, כי במהלך השבוע האחרון חדר וירוס לרשת התקשורת במכון ...

אין סיבה לדאגה, משום שמערכת ההגנה על הירוסים שמוקנת בשרתים דיווחה על כך מיידית, ודאגה להסירו מהקבצים הנגועים. עם זאת, ייתכן ויש במכון דיסקטים או קבצים שטרם נבדקו.

בכל מחשב ומחשב מוקנת מערכת אנטי-וירוס המתוכנתת לדווח על חדירת וירוסים ולהשמידם בהתאם. במידה וקיבלת הודעה בדבר חדירה של וירוס, אבקש לפנות ליחידת המחשב (לע' או לק' או לד' או ל').

לשירותכם, תוכנת אנטי-וירוס, ללא תשלום, שיש באפשרותכם להתקין במחשבים אישיים בביתכם. במידה ותזדקקו לתוכנה מסוג זה – ניתן לפנות לא', מזכירות יח' המחשב, לתאום קבלת ערכה.

תודה על שתוף הפעולה.

בברכה,

[חתימה]

מכתבים ב-ד – דוגמות של תכתובת בדואר האלקטרוני (ד"א)

ב.

שלום חברות וחברים

1. אמש הייתי בהרצאה בנושא HTML מטעם "סנונית"
2. (אגב, בהרצאה זו פגשתי כמה אנשים טובים ונחמדים!!!)
3. אם הבנתי נכוחה את הנאמר
- 4.א. הרי שתוצר ה HTML של Accent
5. /שלמדנו להכירו/
- 4.ב. ניתן עתה לקריאה *ישירה* על-ידי -של נטסקייפ
6. כך שהלקוח אינו צריך להתקין אצלו browser
7. אלא כל בעל נטסקייפ, plug-in, או Accent, (90% אחוז מכלל המאנטרטים) יכול לקרוא
8. אם הבנתי נכון,
9. לא מדובר בגירסה הרב-לשונית של אקסנט,
- 10.א. אבל בגירסה דו-לשונית אנגלית-עברית זה פועל,
11. ואם הבנתי נכון –
- 10.ב. בצורה כמעט מושלמת

12. א. מאחר שרוב החומר
13. /שאנו עוסקים בו/
12. ב. הוא בד"כ עברית + אנגלית,
14. ומאחר שהאקסנט ממילא שוכן אצלנו,
15. כדאי לדעתי לברר עניין זה בצורה נמרצת,
16. ואולי להגיע איזו סטנדרטיזציה נוסח HTML
17. אנשי סנונית טוענים
18. כי יש דרך להוציא *במדפסת* דפים הכתובים עברית,
19. א. וכי ההסברים
20. /כיצד לעשות זאת/
19. ב. נמצאים בדף-האם של סנונית
21. לפיכך, אם אמנם הבנתי את הנאמר בהרצאה,
22. הרי שעברנו את המשוכה הראשונה HTML-הכפולה בעברית
(בדרך לשימוש יומיומי מתקבל על הדעת)
23. הייתי מודה לכם על הערות, תיקונים ועידכונים,
24. ואם אמנם המצב הוא
25. כפי שתארתי
26. להוציא דפי הסבר לביצוע וסיכום העניין;
27. וגם לבדוק
28. אם נדרשות התקנות כלשהן (?אולי גירסה חדשה של נטסקייפ? אולי גירסת
אקסנט חדשה יותר)
29. מצפה לתגובות והערות

תודה

(חתימה)

ג.

שלום ל-ddiun*

1. אנא הודיעו ליהודה או לי
2. אם קבלתם את "מכתבנו"
3. המכיל הזמנה לדין,
4. כזכור נתבקשנו להתייחס למאמרים השונים באמצעות דיון
5. שיופיע בלוח ה-cocoboard
6. האם חלה בעיה כלשהי בהעברת מכתבנו אליכם?

7. המאמר הראשון עוסק בדפוסי הנחיית דיון.
אנא

(חתימה)

* כינוי הקבוצה ברשימת התפוצה של הדואר האלקטרוני (צ"ש).

ד.

שלום לכולם

1. מזה זמן אני עוקבת אחרי ההודעות
2. הנשלחות על ידי חברי הפורום
3. והמאמץ
4. שאני משקיעה בכך/
- 3ב. /הוא עצום.
5. לפעמים זה בא בעברית ישרה
6. ואז הקריאה קלה.
7. אודה ולא אבוש
8. כי רכשתי לי מיומנות חדשה בנסיונות הקריאה של החומר
9. המגיע אלי מחברי הפורום בעברית ההפוכה.
10. הדבר מקשה מאד
11. ואיני מבינה
12. מדוע זה צריך להיות כך.
13. יש צורך לדאוג לכך
14. שאכן התוכנות תהיינה אחידות
15. ואני משתמשת ב-communicator, על פי הצעתכם ובכל זאת.
16. אם רוצים תוצרים
17. וגם אנו רוצים בכך,
18. יש צורך להקל עלינו.
19. כיון שרוב החומרים שלנו בעברית
20. יש לדאוג
21. שהדברים יעבדו כהלכה.

[חתימה]